

“Bilgi Çağında Tarihçi Olmak”: Sosyal Ağ Analizi Yaklaşımı ve Osmanlı Tarihi Çalışmaları¹

“Being Historian in the Information Age”: Social Network Analysis and Ottoman History Studies

Zeynep Dörtok ABACI*

Özet: Geçmişte var olan insanlararası sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik çok yönlü ilişkileri birincil kaynaklar üzerinden yeniden inşa ederek anlamaya çalışan araştırmalar özellikle Osmanlı sosyal tarihi açısından hâlâ oldukça sınırlıdır. Bu çalışma yeni bir yaklaşımla, kadı sicillerindeki belge türlerinin sosyal ağ analizi yöntemi ile değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini sorgulamaktadır. Osmanlı toplumunda, kişilerin kimlerle, ne tür ve hangi amaçla ilişki kurduklarını anlamada sosyal ağ analizi yönteminin kullanımını örneklemeyi hedeflemektedir. Araştırmada öncelikle, sosyal ağ analizi yaklaşımı tanıtılacak, farklı disiplinlerdeki kullanım biçimleri örneklendirilecek, SNA'ya dikkat çeken Osmanlı tarihçilerinin çalışmaları değerlendirilecektir. Daha sonra seçilen kadı sicillerindeki şahitlik, vekâlet, kefalet ve borç ilişkilerini gösteren belgeler SNA ile işlenecektir. Son olarak elde edilen bulgular sunulacak ve yöntemin sınırları tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Sosyal Tarihi, Sosyal Ağ Analizi, Kadı Sicilleri, Bursa, Tarihyazımı

Abstract: The number of researches on analyzing sophisticated social, economic, cultural and psychological relations amongst people in the past and trying to understand by reconstructing them with the help of archival sources are still limited in Ottoman social history. In this article, it is going to be questioned whether the documents in qadi registers can be evaluated by implementing social network analysis or not. The main purpose of this study is to exemplify where, how and in what ways the people related to each other. Initially, I will introduce SNA, how it is employed in different fields and reviewing works of Ottoman historians. Then, the different kind of documents such as testimony, proxy, suretyship and indicating lender-deptor relations in selected registers will be processed by SNA. Finally, the findings will be evaluated and discussed the limits of method.

Keywords: Ottoman Social History, Social Network Analysis, Qadi Registers, Bursa, Historiography

¹ Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen 112K270 nolu, “Batmayacak Kadar Bağlantılı Ya Da Güçlü Olmak”: Kadı Sicillerine Göre Osmanlı Toplumunda Sosyal Ağlar ve Aktörler (1695-1700)” başlıklı projenin ilk okuma ve değerlendirmelerini paylaşmayı amaçlamaktadır.

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: dortok@uludag.edu.tr

Giriş

*“Bir şeye ne kadar yakından bakarsanız, o kadar karmaşık görünür”
Vint Cerf*

İlk ve ortaokul yıllarında hemen hepimiz yazdığımız kompozisyonlara, “toplumsal bir varlık olan insan” kalıbı ile başladık. Bu ve benzeri kalıplaşmış cümleler şifahi kültürün etkisini hâlâ koruduğu bir kültür çevresinde, düşüncelerimizi yazılı olarak ifade etmede yaşadığımız güçlüğün en kolay ve zahmetsiz çıkış yollarındandı. Ancak, içinde yaşadığımız çağda, insanlararası gerçek bağlantılara, zeminini sanal bir âlemin oluşturduğu, devasa boyutlara ulaşabilen, zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldıran yenileri eklendi. Dolayısıyla artık “toplumsal bir varlık olan insan” ifadesi geçmişte hiç olmadığı kadar geniş ve çeşitlilik içeren bir anlama işaret eder hale geldi.

Gerçekten de bugün pek çoğumuz, Facebook, Twitter, LinkedIn, Friendfeed, Qzone, Badoo gibi dünyanın en yaygın sosyal ağlarının/sanal cemaatlerin parçasıyız. Bu devasa sosyal ağların günümüzde ve gelecekte kültürleri ve insanlararası ilişkileri nasıl şekillendireceğini tam olarak bilmiyoruz. Ancak, sosyal ağların etkilerinin insan psikolojisinden, kitlesel hareketlere, kimlik üretiminden, kültürel değerlerin içerik değişime kadar geniş bir yelpazede sosyal bilimcilerin merkezi araştırma konularından biri olacağını söylemek mümkündür.

Çağımızda sanal ortamda bireylerin kendilerini tanımlayarak iletişim kurdukları devasa sosyal ağlar dışında, tarihin her döneminde insanlar arasında ekonomik, sosyal ve psikolojik boyutlar içeren gerçek ilişkiler var olmuştur. Facebook’un yaratıcısı Mark Zuckerberg’in “Batmayacak kadar bağlantılı olmak iyidir.” ifadesi şüphesiz tarihin hemen her döneminde insanlararası ilişkileri tanımlamak için geçerlidir. Çünkü kişinin ya da sosyal birimin sürdürdüğü yaşam, birbirleriyle ve daha geniş sosyal yapılarla ilişkilidir. Sosyal ağlar avcı-toplayıcı gruplardan itibaren yaşamın merkezindedir. Önce insanlar birbirlerine bağlanmış, daha sonra kabileler, toplumsal örgütlenmeyi kolaylaştıran totemler ve hiyerarşi gelişmiştir. Sosyal ağlar aile, akrabalık, arkadaşlık ilişkilerinden, modern dünyada mail adres defterindeki kişilere, hatta sürekli gidilen restoranda yemek öneren garsona kadar çeşitlenip artarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Kadushin, 2012:3).

Bugün gerçek ve sanal ilişkilerin ortasında, çeşitli bağlantıların içine gömülü tarihçiler olarak, hayatımızın bir parçası haline gelen iletişim araçlarının mesleki eğilim ve yaklaşımlarımıza yansımalarını görmek şaşırtıcı değildir. Şüphesiz Carr'ın da (2006) ifade ettiği gibi “*tarihçi çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşulları ile bağlıdır*” (s.29).

Tarihçiler, belgelerin niteliklerine bağlı olarak sürekli ve yeterli veriye ulaşabildikleri, iktisat tarihinin birçok alanında, demografi çalışmalarında, yakın tarih vb. sahalarda, bilgisayar uygulamaları ve nicel araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesiyle, 1960'ların sonundan itibaren kliometrik araştırmalar yapmaya başladılar (en erken çalışmalardan biri için bkz. Fogel, 1966). Ancak, sosyal tarih araştırmalarında, geçmişte insanlararası sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik çok yönlü ilişkileri çözümlenmeye, bu ilişkileri birincil kaynaklar üzerinden yeniden inşa ederek anlamaya yönelik araştırmalar özellikle Osmanlı tarihi çalışmaları açısından hâlâ oldukça sınırlıdır.

Elinizdeki çalışma, temel kaynak grubu olarak kadı sicillerindeki belge türlerinin sosyal ağ analizi yöntemi ile nasıl değerlendirilebileceğini sorgulamaktadır. Osmanlı kent toplumunda, kişilerin kimlerle, nasıl, ne tür ve hangi amaçla ilişki kurduklarını anlama, ortaya koyma ve değerlendirmede sosyal ağ analizi yönteminin kullanımını örneklendirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmada öncelikle, sosyal ağ analizi yaklaşımı tanıtılacak, farklı disiplinlerdeki kullanım biçimleri örneklendirilecek, SNA'ya dikkat çeken Osmanlı tarihçilerinin çalışmaları değerlendirilecektir. Daha sonra rassal olarak seçilen, kadı sicillerinden, şahitlik, vekâlet, kefalet ve borç ilişkilerini gösteren belge türleri SNA ile işlenerek, elde edilen bulgular sunulacak ve son olarak yöntemin sınırları tartışılacaktır.

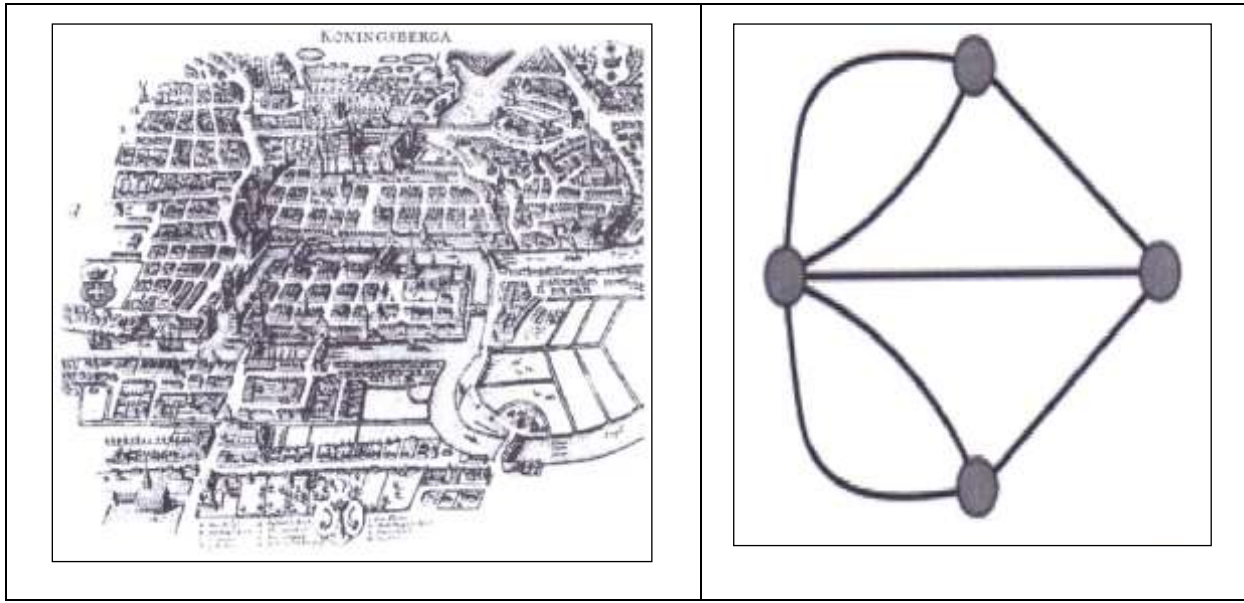
Araştırma Yöntemi Olarak: SNA

Birbirine bağlı karmaşık sistemlerin anlaşılması oldukça zordur. Örneğin, bir hastalık ya da yeni bir fikir nasıl bir salgına/ modaya dönüşür? Bir duyu milyarlarca birbirine bağlı nöronun elektrokimyasal bileşimi ile nasıl oluşur? Topumlardaki normlar ve gelenekler kendilerini ne şekilde devam ettirir ya da değişir? Şüphesiz son soru, doğrudan insan ve toplumları, ek olarak onların teknoloji, göç, eğitim, ekonomi gibi sayısız etkenle çevrelenmiş, değişim halindeki ilişkilerini içerdiğinden çok daha

girift ve yanıtlanması zor olanıdır. Çünkü toplumsal sistemleri daha da karmaşık hale getiren, basit bir bakış açısıyla, toplumun sadece bireylerin toplamını ifade etmemesidir, ağ analizinin en bilinen, sloganlaşmış ifadesiyle, “bütün, sadece bütünü oluşturan parçaların toplamı” değildir (Duncan, 2002:26). Bu nedenle sosyal sistemlerin ne şekilde işlediği ile insanlar arasındaki karşılıklı ilişki ve bağların nasıl dizayn edildiği konusu arasında büyük bir boşluk vardır. Bu boşluğu doldurmada, tek başına bir yöntem, yaklaşım ya da araç olarak nitelendirilemeyen, daha çok bunların toplamı ya da kombinasyonu şeklinde ifade edilen sosyal ağ analizi yaklaşımı katkı sağlayabilir. Sosyal ağ, kişilerin veya diğer çoklukların aralarındaki etkileşimi, yardımlaşmayı, etkileri gösteren bir yapıdır. Sosyal ağ analizi ise sosyal yapıyı aktörlerden/ düğümlerden ve aktör çiftlerini birbirlerine bağlayan ilişki kümelerinden oluşan bir bütün olarak görerek, sosyal yapıyı ve etkilerini inceler (Gürsaka, 2009: 184). Ayrıca (SNA) teorik kavramları, yöntemleri, analitik teknikleri içeren, bireylerin ve grupların birlikte sosyal ilişkilerini, bu ilişkilerin yapısını ve sosyal davranış, tutum, inanç ve bilgi üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bir yaklaşımdır (Prell, 2012:12).

Matematik, toplumbilim ve bilgisayar uygulamalarını içerdiği için, SNA'nın gelişimine ve hangi alanlarda öncelikli olarak ortaya çıktığına disiplin merkezli bakmak bazı sınırlamaları da beraberinde getirir. Buna rağmen, sosyal ağ analizinin doğmasında ilk adımın matematik alanında atıldığını söylemek mümkündür. Matematikçi Leonhard Euler 1736'da Prusya'nın Königsberg kasabasındaki basit bir problemden yola çıkarak “graph theory”nin temellerini ortaya atmıştır. *Königsberg'de* yedi adet köprü bulunmaktadır, belediye başkanı her gün bu köprülerden geçerek kasabayı gezmektedir. Ancak her köprüden yalnız bir defa geçmek üzere bütün kasabayı dolaşması mümkün olmamaktadır. Bu sorun *Euler*'in dikkatini çeker ve matematiksel olarak yedi köprüden her birini yalnız bir kere geçmek kaydıyla yürümenin mümkün olmadığını matematiksel olarak ispatlar (Tsvetovat ve Kouznetsov, 2011:23-24).

Şekil 1. Königsberg'in Yedi Köprüsü (Gravür 17. yy) ve Bunların Grafik Temsili

Bu grafikte yer alan birbirine bağlı doğrular (*edges*) ile noktalardan (*vertices*) oluşan grafik, çizge teorisi (*graph theory*) ile sosyal ağ analizinin matematik alt yapısını oluşturmuştur (Duncan, 2002:30). Örnekte, noktalar vertice, node düğüm, aktör ağdaki kişi ya da birimleri, doğrular edge/link ise ilişkileri temsil eder. Tüm hesaplama ve değerlendirmeler bu unsurlar üzerinden yapılır.

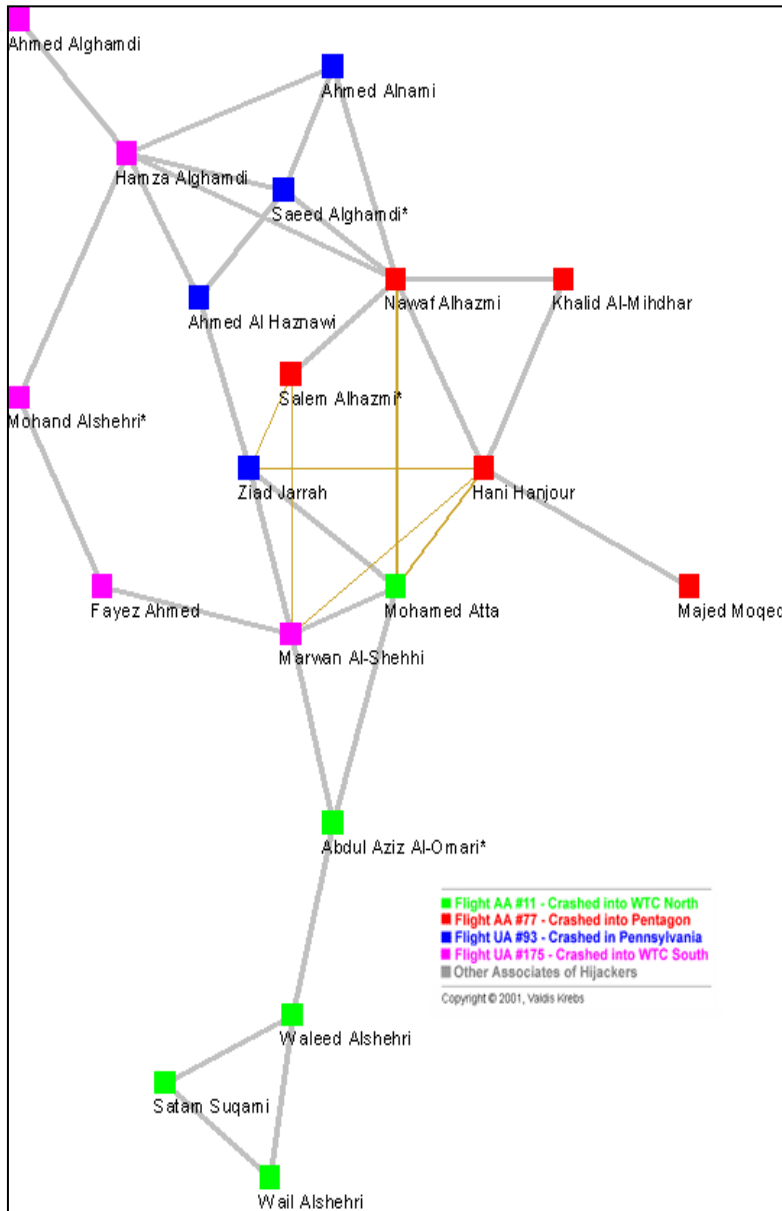
Sosyal ağ analizinin ikinci bölümünü toplumbilimcilerin ürettiği kavram ve teoriler oluşturur. 19. yüzyıl sonlarında Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies'in bu konuda öncül oldukları söylenebilir. Ferdinand Tönnies sosyal grupların ya aynı değer ve inancı paylaşan kişiler ya da kişiler üstü formal ve araçsal kurumlar ve bağlarla var olabildiğini ileri sürmüştü (Tönnies, 1963). Emile Durkheim ise sosyal olgulara bireyci olmayan bir açıklama getirerek, geleneksel bir toplum ile modern toplum yani farklılaşmış bağımsız rollere sahip bireylerin işbirliğinden doğan organik birlik arasında ayırım yapmıştı. Daha sonra sosyal ağ akademik düşüncede göreceli olarak 1920 ve 1930'larda İngiltere'de antropolojinin ve daha sonra psikolojinin araştırma yöntemi olarak yayılmıştır.

Özellikle, gestalt psikolojisi denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Jacob Moreno'nun, Helen Hall Jennings ile birlikte 1933 yılında sosyal ilişkiler ve daha geniş yapıların, insan zihni ve psikolojik durumuna etkilerini teknik ve kantitatif bir yöntemle ele almalarıyla, sosyo-metri ve sosyogramlar, sosyal bilimlerde trend

olmaya başlamıştır. Ancak ağlar belli bir büyüklüğe eriştikten sonra sosyogramlarda anlamlı yapıları ortaya koymanın zorluğu kısa sürede popülerliğini yitirmesine yol açmıştır (Prell, 2012:23). Sosyal ağ analizi yeni bir yaklaşım olarak yukarıda bahsettiğimiz çizge teorisinin (graph theory) temelini oluşturan Euler'in çalışmasının (*Solvtio Problematis ad Geometriam Sitvs Pertinentis*) 1956 yılında İngilizceye tercüme edilmesinden sonra, matris tabanlı yapılandırmanın yaygınlaşması, 1970'lerin başındaki teknik çalışmalar ve özel uygulamalar ile daha da gelişmiştir. Bilgisayar programları ve teknolojinin desteğiyle sosyal ağ analizi yönteminin teorileri ile anahtar kavramları böylece net olarak ortaya çıkmıştır (Scott, 2000:15). Sosyal ağ terimi görece teknik olmayan bir şekilde antropolog Radcliffe Brown tarafından geliştirildi. 1930'lardan 1970'lere kadar sosyal hayatın webi (ağ örgüsü) ve dokusu metaforları sosyal bilimlerde yaygın şekilde kullanıldı. Bu tekstil metaforları insanlar arası ilişkilerin örüntüsünü ve kurulma biçimini anlamayı amaçlıyordu. Ancak "sosyal ağ" metaforu diğer terimlerin önüne geçti. Giderek daha fazla sosyal bilimci çalışmalarında sosyal ağların yapısı ve yoğunluğunu araştırır hale geldi. Bugün sosyal bilimler için çok uzun kabul edilemeyecek bir sürede SNA, matematik ve bilgisayar uygulamaları gibi farklı alanlardan gelen pek çok etki altında gelişen disiplinler arası bir yöntem oldu (Zhang, 2010:13).

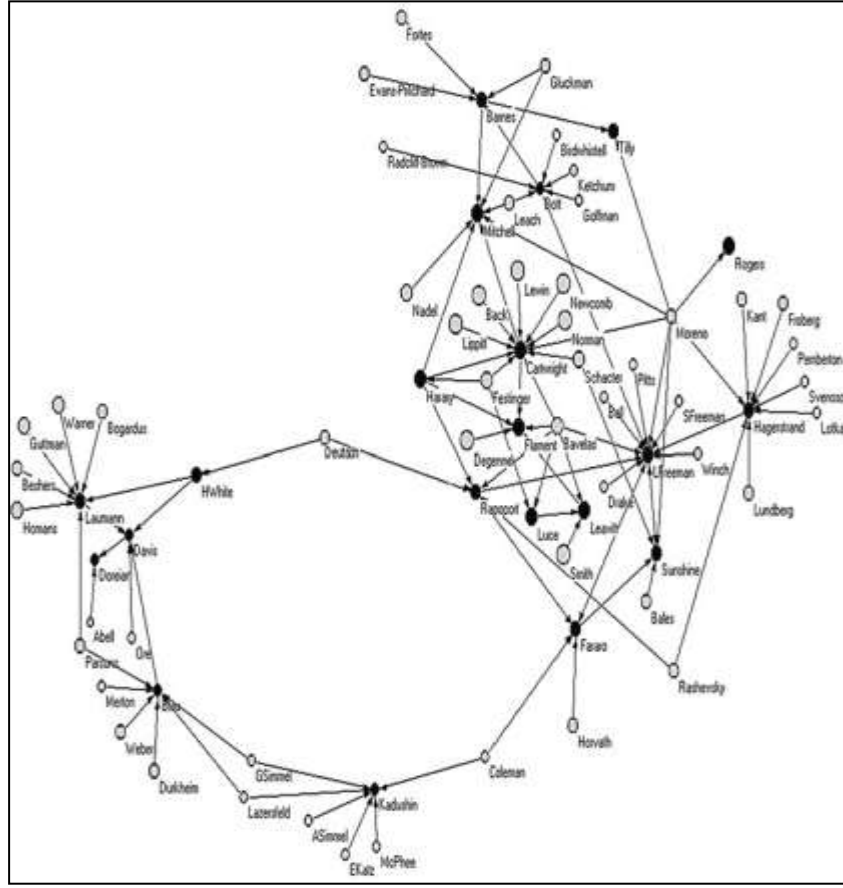
SNA'nın farklı alanlarda kullanımına örnek verecek olursak, bugüne kadar salgın hastalıkların yayılırken izlediği yoldan, web üzerinden kitap satışının bölgesel dağılımına, bir lisede öğrenciler arasındaki arkadaşlık ilişkilerinden, düşünce ve kavramların filozofların eserlerinde birbirlerinden ne ölçüde alıntılındığına, hatta Hz.Muhammed'in hadislerinin râviler aracılığıyla (hadis rivayet ağı) kuşaktan kuşağa aktarılmasına kadar geniş bir yelpazede farklı disiplinlerde kullanılmıştır (Özellikle son çalışma için bkz. Şentürk, 2004). Örneğin El-Kaide terör örgütünün hücre yapılanmasının çözümlenmesi ve Usame bin Ladin'in ele geçirilmesinde, örgüt içinde iletişim ve bağlantıları sağlayan kuryelerin takibi önemli bir role sahipti. Uzun vadede elde edilen istihbaratlar çerçevesinde, farklı düzeylerdeki terörist grupları köprüleyen kişilerin kimler olduğunun belirlenmesi ve Ladin'e kadar uzanan ilişkilerin ortaya çıkartılmasında, aşağıdaki şekilde görüldüğü üzere SNA'dan faydalanılmıştı (Krebs, 2001).

Şekil 2. Terörist Hücre Yapılanması (Krebs, 2001: 47)

Bu yöntem o kadar etkili ve verimlidir ki, kendisi de bir sosyal ağ analizcisi olan Zhang (2010), yaklaşımın sosyoloji, antropoloji, matematik ve bilgisayar uygulamalarının oluşumunda önde gelen sosyal ağ analizcilerinin, yöntemin hangi alanlarda nasıl geliştiğini gösteren sosyal ağını çizmiştir.

Şekil 3. SNA'ya Farklı Disiplinlerde Yer Veren Araştırmacılar (Zhang, 2010:12)

Arşiv kaynaklarındaki verilere dayanarak yapılan SNA çalışmaları da 1970 ortalarından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu türden çalışmaların ilk ve en bilinen örneği, New York gazetesinin ilk baskılarının baş sayfalarındaki ortak aktörlerin ilişkilerini ortaya koyan Burt ve Lin'dir (1977). Öncelikli olarak gazetelerin baş sayfalarında dış- iç politika, ekonomi, sosyal yaşam gibi konulardaki haberlerin dağılımı, ne kadar süre manşet olarak kaldığı ve haberlerdeki ortak aktörlerin kimler olduğu konularındaki süreklilikleri izlemişlerdir. Böylece gündeme yön veren kişi ve olayları saptamayı amaçlamışlardır. Araştırmacılar bu tür verilerden var olan dikey ilişkilerin sağlanabileceği (örneğin bir politikacının yükselişi gibi) ve geçmişte var olan bağların benzerlerinin aslında bugün de yeniden inşa edildiği iddiasına yer vermişlerdi. (Wasserman-Faust, 1994: 50). Benzer şekilde Galaskiewich de (1985), Minneapolis/St Paul'deki elit taşra kulüplerinin isim listelerini inceleyerek, üst düzey idarecilerin üyelikleri, bu üyelerin kendi aralarında oluşturdukları alt gruplar hakkında değerlendirmeler yapmıştı.

Osmanlı Tarihi Çalışmalarında SNA'nın Kullanımı

Osmanlı tarihi çalışmalarında, arşiv belgelerinde var olan verileri SNA yaklaşımı ile işlemek ve değerlendirmek mümkün müdür? Şüphesiz Osmanlı tarihçilerinin, dünyada pek çok disiplinde yaygın olarak yer verilen bu yaklaşıma kayıtsız kalmaları beklenemezdi. Öncelikli olarak Karen Barkey (1991 ve 2011) ve Işık Tamdoğan-Abel (2005), çalışmalarında sosyal ağ analizi yönteminden bahsederek, alanda tanınmasını sağlamışlardır. Ancak anılan araştırmacılar da dâhil, genel olarak Osmanlı tarihi çalışmalarında, sosyal ağ analizinin anahtar kavramları dile getirilmesine karşın, birincil kaynak gruplarını temel alan teori-model ve uygulamaları içeren müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle, öncelikle kısa bir literatür değerlendirilmesi yapılacak daha sonra da kadı sicillerindeki farklı belge türlerinin SNA ile nasıl analiz edilebileceği ortaya konmaya çalışılacaktır.

İlk olarak Barkey (1991), çalışmasında köy topluluğunun örgütlenmesi ve bu organizasyonda öne çıkan aktörlerin anlaşılmasının, makro düzeyde karşılaştırmalar yapmaya olanak sağlayacağını belirtmişti. Barkey ayrıca sosyal ağların anlaşılmasında kadı sicillerinin önemini vurgulamıştı. Çalışmasında, toplumda sözü geçen, güvenilen kişilerin kimler olduğunu anlamada, kadı sicillerindeki şahitlik, kefalet ve vekillik belgelerinin gösterge olarak okunması gerektiğine değinmişti. Barkey (2011) diğer bir çalışmasında, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin ego ağları görselleştirmesi ve değerlendirmesine yer vermişti. Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve genişlemesi sürecinde, Müslümanları, din değiştirmiş olanları ve yerli halkı analiz ederek kurulan ittifakları içeren ego ağlarını haritalamıştı.

Tamdoğan-Abel (2005) ise, 18. yüzyıl Adanası'nda ayanların ilişki ağları ve ilişki kurma üsluplarını ele aldığı çalışmasında sosyal ağlara vurgu yapmıştı. Ayanların sıradan insanlarla kurdukları ilişkilerde üst konumda ve aracı rollerini üstlenirken, askerilerle kurdukları ilişkilerde ise ittifak kuran taraflardan biri olduklarını belirtmişti. Yazar çalışmasında sosyal ağ analizinden bahsetmiş, ancak yöntemi nasıl kullandığını açıklamaktan çok ağ analizinin bazı kavramlarına yer vermişti (Benzer nitelikte diğer bir çalışma için bkz. Stamatopoulos, 2005).

Yukarıda adı geçen çalışmalar, Osmanlı toplum yapısı ve (sosyal) ağ analizi yöntemi ifadelerini yan yana kullanmışlardır. Ancak başta da belirttiğimiz gibi, daha çok ağ analizinin yapısal ve ilişki odaklı yaklaşımına yakınsayarak, genel olarak sosyal ağ analizinin ürettiği kavram/ifadelere yer vermişlerdir. Aslında sicillerde ya da

başka bir kaynak grubunda mevcut verileri analiz ve görselleştirme açısından uygulama amacı gütmemişlerdir.

Uygulama ve Bulgular

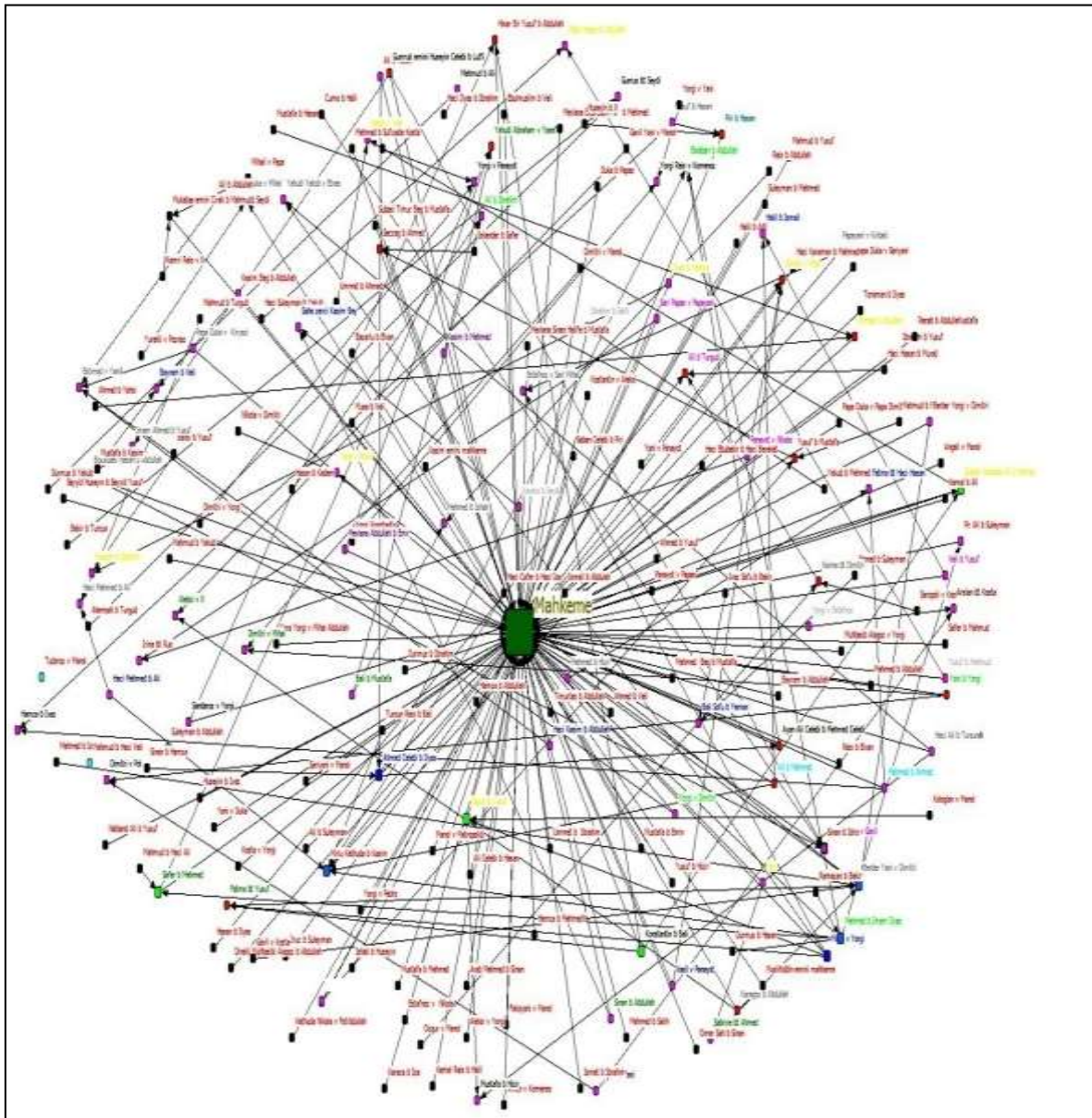
Osmanlı tarihçileri sosyal ağ analizi yaklaşımı ile daha çok sosyolog ve antropologların kullanma biçimine benzer bir şekilde belirli kaynak grupları üzerinde uygulamalar gerçekleştirebilirler. Kadı sicillerindeki belgelere doğru sorular sorarak, sosyal ve ekonomik ilişki ağlarında merkezi roldeki aktörleri belirleyip, onların etkinlikleri, merkeziliği ve prestijlerini ölçmek mümkündür.

Bu doğrultuda, Bursa kadı sicillerinden rassal olarak belirlenen defterlerdeki şahitlik, kefalet vekâlet belgeleri ve ek olarak terekelerdeki borç kayıtları (borç ilişkileri ego-ağlarını örneklendirmede işlenmiştir) üzerinden gerçekleştirdik. Ancak kadı sicillerinin yani temel kaynağın niteliklerinden doğan bazı problemler mevcuttu. İlk sorun kadı sicillerindeki veriler sistematik olarak kaydedilmediği için, konunun sınırlarını çizmede ortaya çıktı. Çünkü sosyal ağ analizi yönteminin anlamlı olması kişiler arasındaki ilişkilerin varlığına bağlıydı. Dolayısıyla kadı sicillerinden seçilen birkaç defterdeki veriler tamamen farklı mahallelerden gelen kişilerle ilgili olabilirdi. Bu durumda aralarında zayıf ya da güçlü bir bağ kurmak mümkün olamazdı. Neyse ki seçilen 1528-1529 tarihli A.50 numaralı defterdeki belgeler, Bursa'nın Kite sancağına bağlı daha çok gayri Müslimlerin yaşadığı Mudanya, Direkli, Frenkli ve Seki köyleri ile ilgiliydi. İkinci olarak sicillerdeki veriler, sosyologlar ya da psikologların anketlerindeki veriler gibi standart değildi. Bu nedenle öncelikle verileri kullanılabilir hale getirmek için bir metodoloji oluşturmak gerekti. Bu metodoloji çerçevesinde, şahitlik belgelerinde "kimin kime şahitlik ettiği", kefillik, vekillik belgelerinde kimin bu işleri üstlendiğine odaklanıldı. Belgeleri analiz etmede, Matris yönelimli bir program olan, veri setinin işlenmesi ve alt kümelerin seçimi, veri setlerinin birleştirilmesi, değiştirilmesi ve aktarılması ve verinin kaydedilmesi gibi dönüştürme araçlarını da kapsayan UCINET ve içinde gömülü olarak bulunan NetDraw programlarından yararlanıldı (Borgatti vd., 2002:27).

İlk olarak A 50 numaralı Bursa kadı sicilinde yer alan şahitlik belgeleri (toplam 218) düğüm ve bunların birbiri ile ilişkisi derece merkeziliği ölçüsüne göre değerlendirildi. Bu merkezilik ölçüsü ile kişilerin (düğümlerin) ağdaki yeri ve önemi,

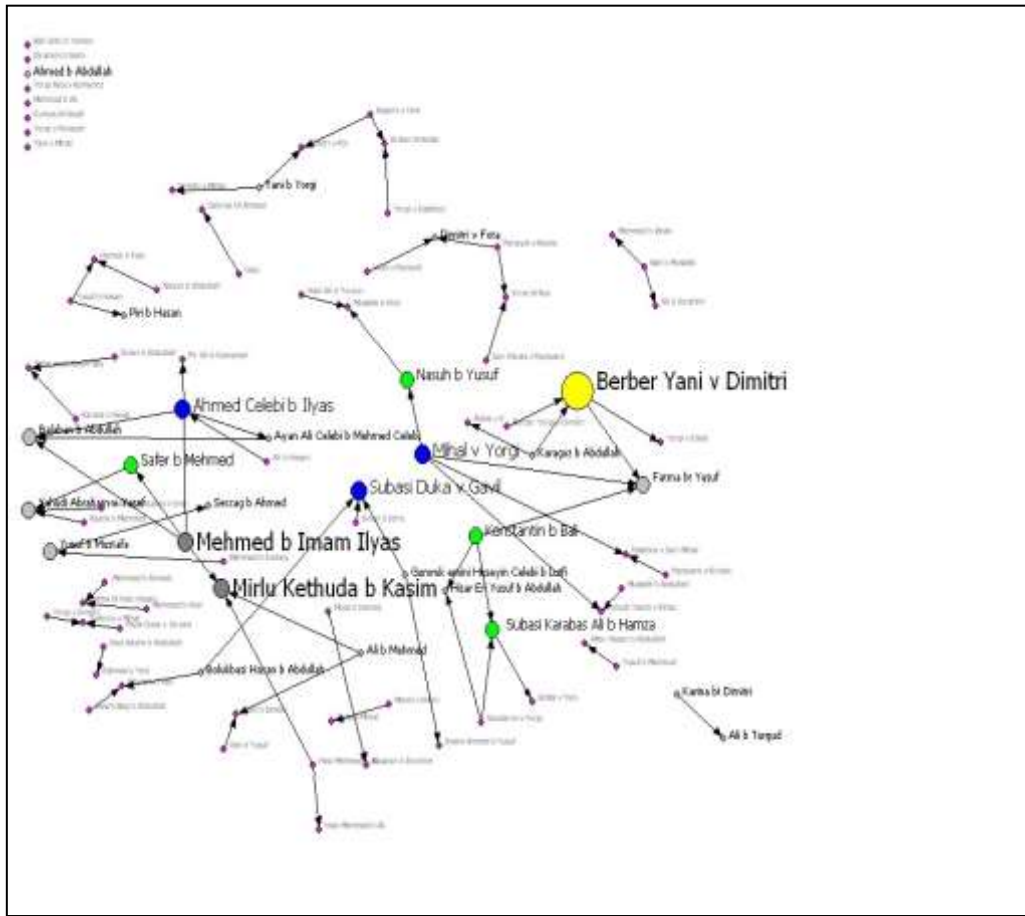
sahip oldukları bağlantı sayısına göre analiz edilebilir (Nooy vd., 2005: 63; Borgatti, 2005: 4). Derece merkeziliği ölçüsü ile kişilerin ilişki ve iletişim halinde olduğu kişiler arasındaki önemini, gücünü, iktidar ve otonomisini ölçmek mümkündür. Bu çerçevede, şahitlik belgeleri, kişilerin mahkemede görülen davalar sırasındaki şahitlikleri ve kişilerin davacı ya da davalı için şehadetleri olarak iki grupta ele alındı. Mahkemede görülen davalara şahitlik eden ve sicillerde şuhûdü'l-hal olarak isimleri belgenin sonuna kaydedilen herkesi ağda göstermek anlamlı değildi. Bu nedenle şuhûdü'l-halde en az beş kez adı geçenleri yani çok kez halin şahitleri olarak mahkemede bulunanlar ağda gösterildi. İlk olarak ortaya hayli karmaşık bu görsel çıktı.

Şekil 4. Şahitlik Belgeleri (n= 218)

'düğüm'dür. Sırasıyla Mihail veled-i Yorgi, Konstantin veled-i Bali ve Subaşı Karabaş Hamza Mudanya'da şahitliklerine başvurulmuş kişilerdir. Benzer şekilde Frenkli Köyü'nden ise aynı zamanda Saruca Hatun Vakfı mütevellisi olan Ahmed Çelebi bin İlyas ve Mehmed bin İmam İlyas sıkça şahitliklerine başvurulmuş kişilerdir. Yine Mirli Kethüda bin Kasım ve Subaşı Düka veled-i Gavil görevleri gereği kendi yakaladıkları suçluların cezalandırılması için mahkemeye şahitleriyle gelmişlerdir.

Şekil 6. Birbirlerine Şahitlik Edenler (Derece Merkeziliği)

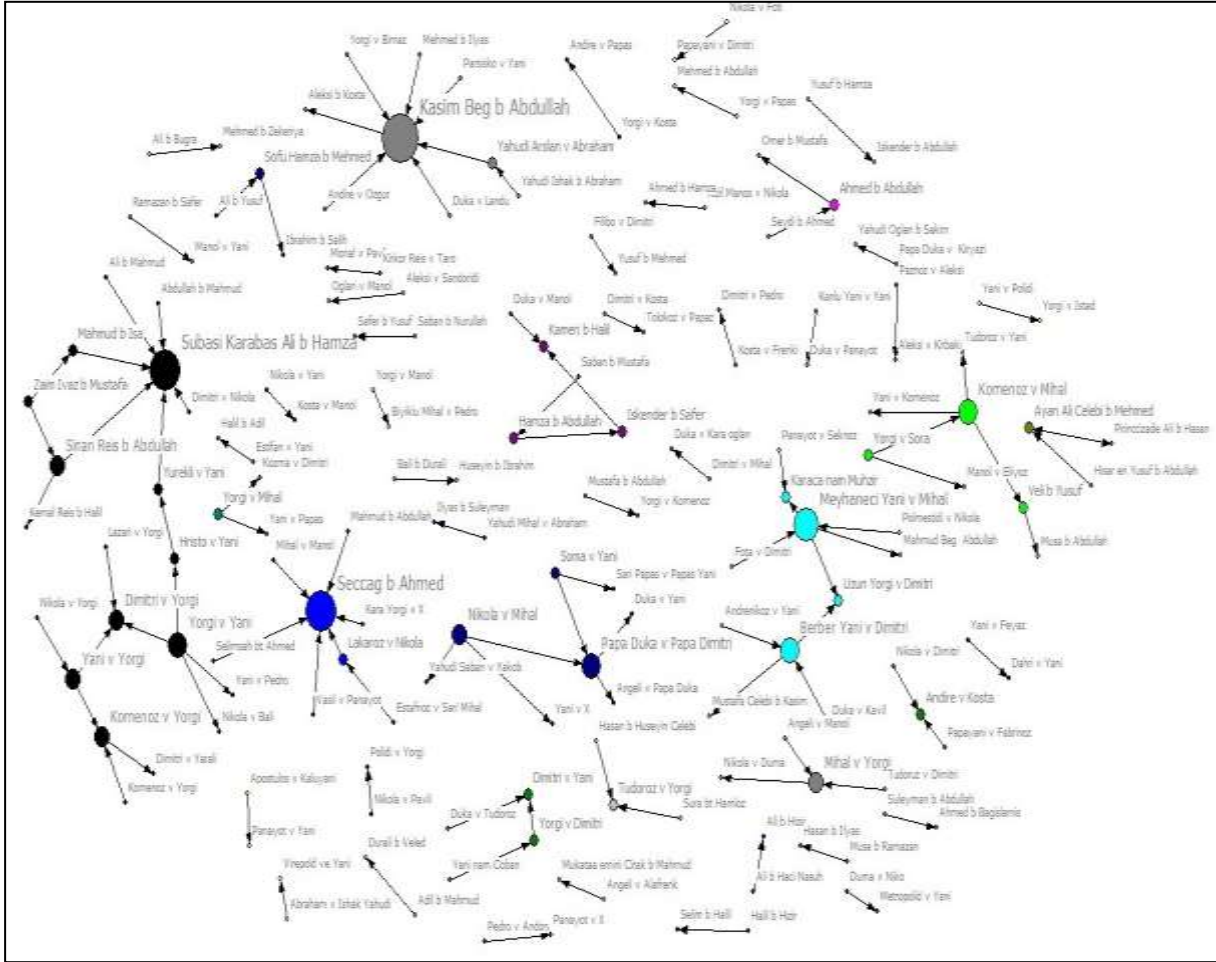

Yukarıdaki görselde dikkat çeken başka bir nokta, mütevellisi Ahmed Çelebi'nin hem ayan Ali Çelebi bin Mehmed Çelebi hem de Balaban bin Abdullah için şahitlik yapmasıdır. İçinde bulunduğu topluluğun ileri gelenlerinden olan mütevellisi Ahmed Çelebi'nin, görece sıradan insanlarla ilişkilerinde arabulucu, ayanla ilişkilerinde ise destek olma rolünü üstlendiği söylenebilir.

İkinci olarak, A 50 numaralı defterdeki kefaletle ilgili kayıtlar çerçevesinde, 167 düğüm arasındaki ilişki analiz edildi. Kayıtlarda adı geçen kişiler Mudanya, Frenkli ve Direkli köyü sakinlerindendi. Özellikle Mudanya ile ilgili çok sayıda nefisine/şahsına

kefil olma belgesiyle karşılaşıldı. Düğümlerin farklı renklerinden de anlaşılacağı gibi, şahitliklerin haritalandığı görsele göre daha büyük ağlar ortaya çıktı.

Şekil 7. Kefillik Ağı, Derece Merkeziliği (n=167)

Şekil 6'da Subaşı Karabaş bin Ali Hamza'nın en büyük derece merkeziliğine sahip olduğu ve 7 kişiye kefillik yaptığı görülmektedir. Ali'nin hem Müslüman hem de gayri Müslimlere kefil olduğu dikkat çekmektedir.

Kasım Bey bin Abdullah, Şeccağ bin Ahmed, Meyhaneci Yani, Yani veled-i Mihal, Berber Yani veled-i Dimitri, Papa Duka veled-i Dimitri, Mihal veled-i Yorgi ve Uzun Yorgi veled-i Dimitri başkalarına kefil olma konusunda öne çıkan isimlerdir. Yüksek derece merkeziliğine sahip bu düğümlere gelen doğru (input degree) sayısının fazlalığı bu aktörlerin kaç kişiye kefil olduğunu da göstermektedir. Giden (output degree) doğrular ise bu kişilerin kendilerine kefil olanlara işaret etmektedir. Örneğin Berber Yani veled-i Dimitri aralarında Mustafa Çelebi'nin de bulunduğu 3 kişiye kefil olurken, Uzun Yorgi'de onun şahsına kefil olmuştur.

Kefalet belgelerine dayanarak çizilen bu ağda, askeri görevlilerin yanı sıra berber ve meyhanecinin de kefillik konusunda ön plana çıkan aktörler olması ilgi çekiciydi. Gayri Müslim nüfusun çoğunlukta olduğu Mudanya'da berber ve meyhaneci günlük olaylar ve kişilerle ilgili bilgi akışına meslekleri gereği vakıftır. Bu bilgi akışı onlara kişilerin iyi ya da kötü namı ile ilgili malumat sağlamaktadır. Dolayısıyla onların konumları, bir taraftan şahsına kefil olmayı kabul ettikleri kişileri tanımlarını kolaylaştırırken, diğer taraftan da onların kefilliklerini değerli kılmaktadır.

Aynı ağ arasındalık ölçüsüne göre analiz edildiğinde bir aktörün diğer bireyler arasında bulunma derecesini gösterebiliriz. Arasındalık ölçüsü (betweenness centrality) ile bir düğümün ne ölçüde köprü görevi gördüğü, kişiler arasında ne kadar koordinasyon rolü oynadığı ortaya konabilir. Bu ağ ölçüsü, birim çiftleri arasında en kısa patikalarda bulunan, kolay ulaşılabilen kişilerin kimler olduğunu anlamaya yardım eder (Gürsakaç, 2009, 95). Buna göre, şekildeki ağda Yorgi veled-i Yani (105) en yüksek arasındalık derece merkeziliğine sahip kişidir. Gerçektende pek çok alt grubu ağa bağlamaktadır. Hristo veled-i Yani (90), Dimitri veled-i Yorgi, Yürekli veled-i Yani, ve Yani veled-i Yorgi (siyah renkle gösterilenler) ağda bağlayıcı kişilerdir.

Üçüncü olarak defterdeki vekalet kayıtlarını ele alındığında, diğer ağlarda karşımıza çıkan Subaşı Karabaş Ali bin Hamza, Berber Yani veled-i Dimitri ve Mihal veled-i Kosta dışında yeni isimler göze çarpar.

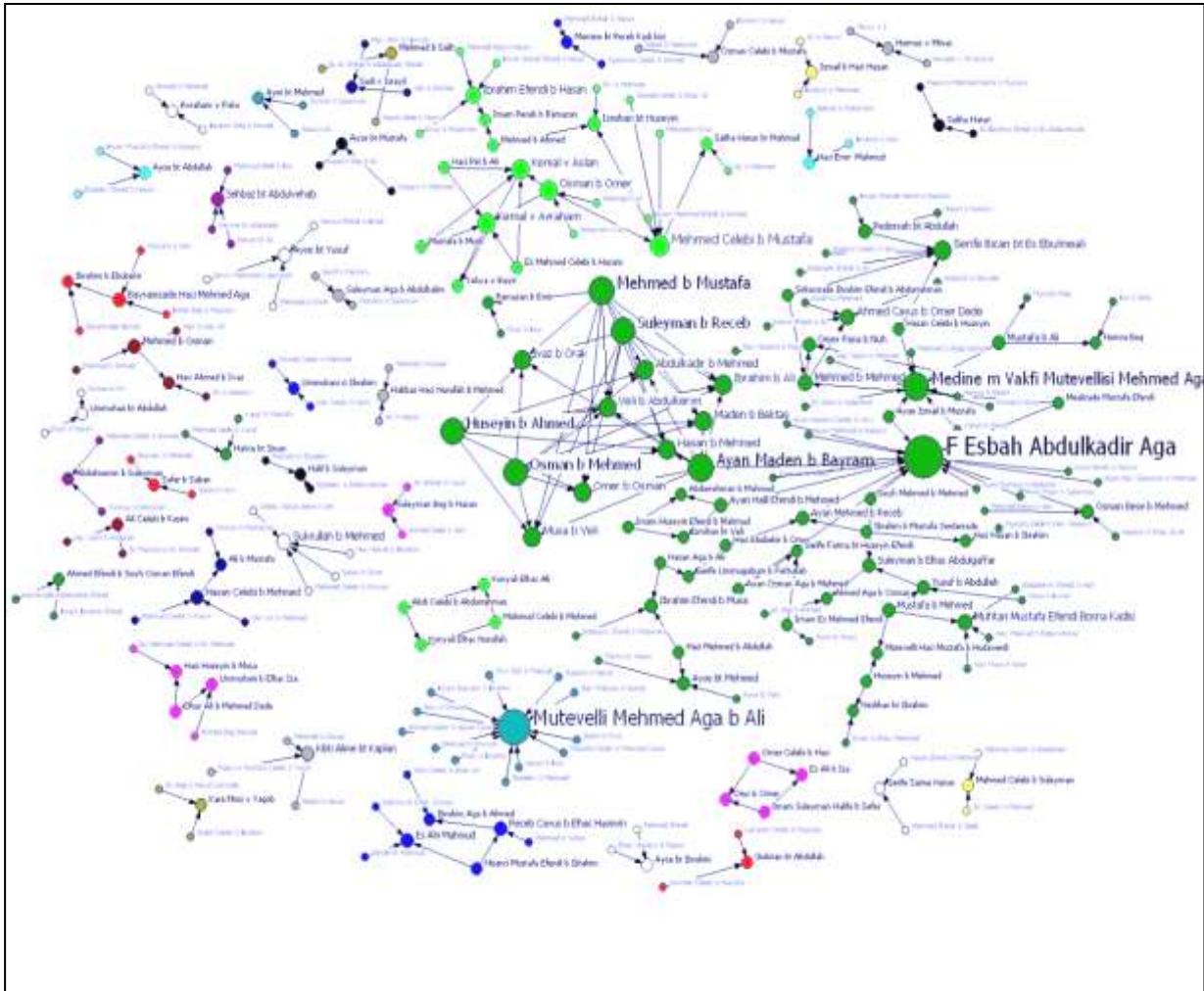
Şekil 8. Vekâlet Belgeleri, Derece Merkeziliği (n= 84)

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi, Mudanya İskele Emini Yahudi Ishak veled-i Abraham, iki Yahudi bir Müslümana, Seki Gümrük Emini Yürekli veled-i Kosta iki Müslüman kadın ve bir gayri Müslime vekâlet etmektedir. Benzer şekilde Kemal Reis bin Ali bir kadın ve bir erkek iki gayri Müslimi temsil eder. Mehmed bin Abdullah iki kız kardeşin vekilliğini üstlenmiştir. Kadınların vekilliğini akraba erkeklerin üstlenmesi ya da aile içinde erkeklerin örneğin oğulun babaya vekâlet etmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak Gümrük ve iskele emirlerinin Yahudi tacirlere vekâlet etmesi onların ekonomik ilişkilerin sürdürülmesindeki rollerine vurgu yapmaktadır.

Yine rassal olarak seçilen 17. yüzyılın ikinci yarısına ve Bursa kent merkezindeki mahallelere ilişkin kayıtları içeren başka bir defterdeki (B 90/1670-1671) şahitlik belgelerini analiz etmek, yaklaşımın kadı sicilleri üzerinde kullanılabilirliğini test etmek için uygun olabilir.

Şekil 9. B 90, şahitlik Belgeleri, Derece Merkeziliği, (n=270)

B 90 numaralı defterde kişilerin birbirine şahitlikleri ele alındığında, göze çarpan iki büyük (component) ağ olduğunu söylemek mümkündür. Açık yeşil sembol ile gösterilen 24, koyu yeşil ile gösterilen ağ ise 93 kişiden oluşmaktadır. Açık yeşil renkle işaret edilen aktörlere bakarsak Ahmet Paşa mahallesinden Seyyid Mehmed Çelebi bin Hüsam ve Musli bin Mustafa Balıkpazarı'nda Meyhaneci Kemal veled-i Aslan'a şarap vergisi tahsili konusunda şahitlik etmişlerdir. Yine ağdaki diğer aktörlerde genellikle Kiremitçizade ve Ahmet Paşa mahallesindedir.

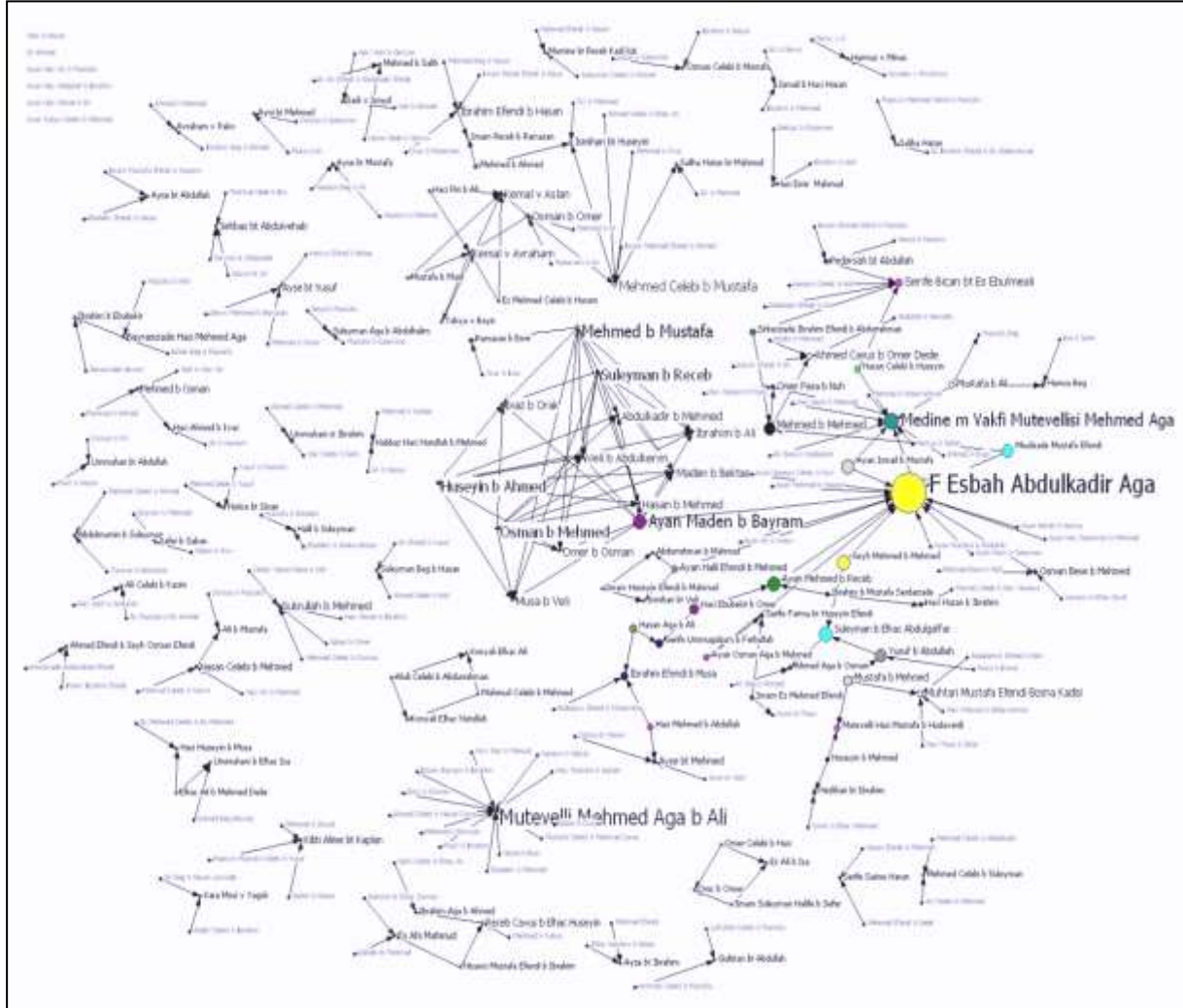
Ancak koyu yeşil renkle gösterilen 93 kişilik ağdaki aktörlerin tanımlayıcı sıfatları ilgi çekicidir. Ayrıca Abdulkadir Ağa'nın Bursa'daki Mehmed Paşa vakfına mütevellî olarak atanması konusunda bu işe uygun olduğuna şahitlik eden Bursa ayanlarının isimlerinin listelenmiş olması işimizi kolaylaştırmıştır.

Abdulkadir Ağa'nın ağda derece merkeziliğinin yüksek olmasının nedeni vakıf mütevellîliği konusunda çok sayıda kişinin kendisine şahitlik yapmış olmasıdır. Ancak Ayan Maden bin Bayram, yine ayandan Hüseyin bin Ahmed, Osman bin Mehmed, Süleyman bin Receb ve Mehmed bin Mustafa'nın giden yönlü doğrularının fazlalığı çok kez şahitlik yaptıklarını göstermektedir. Şehadet ettikleri davalar genellikle, borç, tereke taksimi konusundaki anlaşmazlıklar ve hibe ile ilgilidir.

Yine çok sayıda davada taraf ya da şahit olarak gördüğümüz Bursa'da yaşayan eski Bosna kadısı Muhtari Mustafa Efendi emekli devlet görevlilerinin aktif görev yapmasalar da sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki merkezi rollerinin göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret eder.

Aynı ağ arasındalık merkeziliği açısından değerlendirildiğinde, Abdülkadir Ağa ve Ayan Maden bin Bayram ile Medine-i Münevvere vakfı mütevellîsi Mehmed Ağa ağdaki ilişkilerde köprü görevi gören aracı rolündeki aktörlerdir.

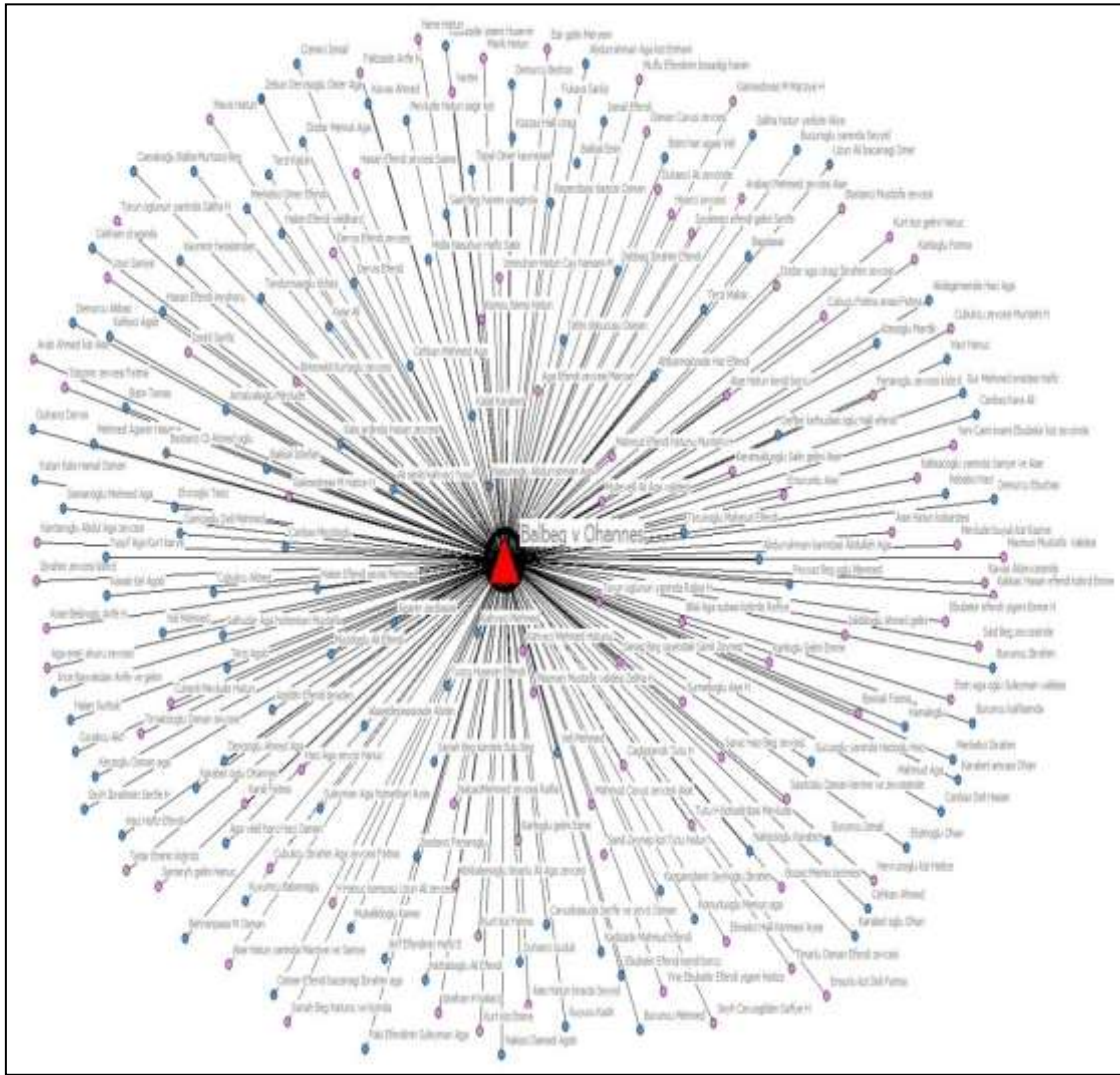
Şekil 10. B 90, Şahitlik Belgeleri, Arasındalık Merkeziliği, (n=270)

Her iki defterde şahitlik konusunda yüksek yoğunluklu ağların ortaya çıkması tesadüfi değildir. Özellikle ikinci örnekte, vakıf mütevellileri ile ayan, çelebi ve seyyid tanımlayıcı sıfatlarını taşıyanların daha çok güvenilirlik, borç, tereke ve hibe gibi konularda birbirlerini kolladıkları ve destekledikleri yönünde bir izlenim oluşturmaktadır.

Son olarak gösterdiğimiz ağlar bütün ağlardı (whole network), ancak kadı sicillerindeki verilerle tamamen aktörlerin ilişkilerine odaklanan ego-ağları da çizip analiz etmek mümkündür. 20 Numaralı 1839-1841 tarihli Sivas Şer'iyye Sicili, Varak 121/Belge 3, Sivas Kenise Mahallesi'nden Balbeg veled-i Ohannes adlı zimminin terekesinde, başkalarının zimmetindeki, alacakları listelenmiştir (Başol, 2010). Tereke yekûnu 17846 guruştur. Balbeg'in 211 kişiden 7222 guruş tutarında alacağı bulunmaktadır.

Şekil 11. Ego Ağı Örneği, (n=212)

Alacaklı olduğu kişiler arasında çok sayıda kadın bulunmaktadır. Kayıta mesleği belirtilmemiş olmasına rağmen, terekesinde farklı çeşitlerde top kumaşların bulunması, alacaklı olduğu kişiler arasında terziler ve kadınların yer alması onun kumaş satıcısı olduğunu düşündürmektedir.

Kişilerin merkezde olduğu ego ağları, kadı sicillerindeki borç para, mülk satışı, ticari ortaklar gibi ikili ilişkileri gösteren belge türleri temel alınarak oluşturulabilir. Tam/bütün ağlardan farklı olarak, ego ağları ancak aynı kişinin farklı nitelikte çok sayıda bağlantısı var ise analiz yapmaya uygundur. Dolayısıyla kadı sicillerinde farklı belge türleri ve merkezilik ölçülerine göre ön plana çıkan aktörlerin ego ağlarını değerlendirmek daha anlamlıdır. Böylece kişilerin çok yönlü ilişkileri onların toplum içindeki farklı rollerini göstermede veri sağlayacaktır. Yani doğası gereği kadı sicilleri

söz konusu olduğunda önce tam ağları ortaya koyup, onun içinden ego ağlarını çıkartmak daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Sezgisel olarak kavranabilen pek çok ilişki ve aktörü resmedebildiği, görselleştirebildiği için, SNA baştan çıkarıcı bir güce sahiptir. Ancak araştırmacılar çalışmanın güvenilirlik ve inandırıcılığını sağlamak için görselleri mutlaka istatistik sonuçlar ve raporları ile karşılaştırarak yorumlamak zorundadırlar, aksi halde bu görseller yanıltıcı olabilir.

Sosyal ilişkilerin doğaları gereği oldukça hassas ve değişken olduklarının akıldan çıkartılmaması gerekir. SNA kullanılarak yapılan çalışmalarla elde edilen sonuçların araştırmanın zaman ve mekân sınırları içinde olduğu unutulmamalıdır.

Bu çalışmada yer verilen sınırlı sayıda defter ve belge üzerinden bile şu değerlendirmeler yapılabilir:

Kuralları yazılı olmamasına karşın “kendine yakın olanı ve kişiye yarar sağlayabilecekleri kollama”, kişiler arası ilişkilerde yaygın bir tutumdur. SNA araştırmacıları bu durumu homophily (Yunanca benzer olmayı sevme), insanların bilinçli ya da bilinç dışı olarak öncelikle kendisine benzeyen insanlarla bağ kurma eğilimi olarak tanımlarlar (Christakis ve Fowler, 2012: 27). Aslında, çağlar boyunca değişen, sadece insanların hangi benzerliklerin peşinde koştuğudur.

Toplumda kimlerin sözü daha değerli ve geçerlidir. Kişilerin hem ekonomik hem de sosyal ilişkilerini yürütürken yakın çevrelerinde kimlere daha fazla güvendiği sorusunun yanıtları çoğu kez *aynı kişileri* işaret etmektedir. Askeri görevliler, çelebi, hacı gibi namları taşıyanlar ve mesleği gereği insanlarla yakın ilişki kuranlar sosyal ağların inşasında etkin görünmektedir. Daha önce çok üzerinde durulmayan bir husus olarak bazı meslek gruplarının- *berber ve meyhaneci*- bugün olduğu gibi kişiler hakkındaki malumatın yayılmasını köprüleyen anahtar roldeki kişiler olması dikkat çekicidir.

Aynı belge türleri üzerinden daha fazla sayıda, zaman ve mekân sınırlaması ile yapılacak analizler, farklılaşan sosyal ilişki biçimlerini karşılaştırma imkânı verecektir. Defterlerde mahkemece üretilmemiş ancak, merkez ile ilgili belgelerin

kaydedildiği bölümlerdeki belgeler de, konular ve belgenin muhatapları açısından bu yaklaşımla değerlendirilebilir.

Son olarak bu araştırma SNA yaklaşımının, Osmanlı tarihi çalışmalarında, belirli bir kaynak grubunda kullanımı örneklendirmek ve bu yaklaşımın alana sağlayabileceği katıları ortaya koymak üzerine yoğunlaşmıştır. SNA'nın farklı teorik yaklaşımları ve ağ kuramında üretilen kavramların Osmanlı tarihi çalışmalarına uyarlanması, uzun soluklu olarak planlanan ve karşılaştırmalar içeren başka bir çalışmanın konusu olacaktır.

Kaynakça

A 50 (H.935-936/M.1528-1529) Numaralı Bursa Kadı Sicili.

B 90 (H.1081-1082/M.1670-1671) Numaralı Bursa Kadı Sicili.

Barkey, K. (1991). The use of court records in the reconstruction of village networks: A comparative perspective. *International Journal of Comparative Sociology*, 32/ 1-2, 195-216.

Barkey, K. (2011). *Farklılıklar imparatorluğu: Karşılaştırmalı tarih perspektifinden Osmanlılar*. E. Kılıç (Çev.), İstanbul: Versus.

Başol, Ö. (2010). *20 numaralı 1839-1841 tarihli Sivas kadı sicili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Borgatti, S.P. ve Everett M.G. (2005). A graph-theoretic perspective on centrality. *Social Networks*, 30, 1-19.

Borgatti, S.P., Everett M.G., Freeman L.C. (2002). *Ucinet for windows: Software for social network analysis*. Harvard: Analytic Technologies.

Burt R.S., Lin N. (1977). Network time series from archival records. *Sociological Methodology*, 8, 224-254.

Carr, E. H. (2006). *Tarih nedir?*. M.G. Gürtürk (Çev.), 9. baskı, İstanbul: İletişim.

Christakis N. ve Fowler J. (2012). *Sosyal ağların şaşırtıcı gücü ve yaşantımızı şekillendiren etkisi*. D. Yüksel (Çev.), İstanbul: Varlık.

Duncan J. W. (2002). *Six degrees: The science of a connected age*. New York: W.W. Norton.

Fogel, R. (1966). The new economic history: Its findings and methods. *Economic History Review*, 19/3, 642-656.

Galaskiewch, J. (1985). *Social organization of an urban grants economy*. New York: Academic Perr.

Gürsakal, N. (2009). *Sosyal ağ analizi*. Bursa: Dora.

Kadushin, C. (2012). *Understanding social networks, theories, concepts and findings*. New York: Oxford University.

- Krebs, V. E. (2001). Mapping networks of terrorist cells. *Connections*, 24/3, 43–52.
- Nooy, W., Mrvar A., Batagelj V. (2005). *Exploratory social network analysis with pajek*. Cambridge: Cambridge University.
- Scott, J. (2000). *Social network analysis a handbook*. 2nd edition, London: Sage.
- Prell, C. (2012). *Social network analysis, history, theory and methodology*. California: Sage.
- Stamatopoulos, D. (2005). From Machiavelli to sultans: power networks in the Ottoman imperial context. *Historein*, 5, 76-93.
- Stanley, W. ve Faust K. (1994). *Social network analysis: methods and applications*. Cambridge: Cambridge University.
- Şentürk, R. (2004). *Toplumsal hafıza: Hadis rivayet ağı 610-1505*. M.F. Serenli, İstanbul: Gelenek.
- Tamdoğan-Abel, I. (2005). Büyükleri saymak, küçükleri sevmek 18. yüzyıl Adanası'nda ayanların ilişki ağları ve iki farklı ilişki yürütme üslubu. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 1, 77-96.
- Tönnies, F. (1963). *Community and society*. C.P. Loomis (Trans.), New York: Dover.
- Tsvetovat M. ve Kouznetsov A. (2011). *Social network analysis for startups*. Sebastopol: O'Reilly.
- Wasserman, S. ve Faust K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge: Cambridge University.
- Zhang, M. (2010). Social network analysis: History, concept and research. B. Fuhr (Edt.) *Handbook of Social Network Technologies and Applications*. New York: Springer, 3-23.

Extended Summary

Purpose

As it is the case in almost all pre-modern societies, the social control was extremely strong in the Ottoman Empire and the people lived in a social environment restricted by varied factors such as face to face relations, religion, morals, customs, family and guild organizations. For this reason, people were obliged to take into consideration others opinions about him/herself, because they constructed reputation or notoriety by their actions and words. So, every person took along like a halo formed by others' views wherever he/she went. Therefore, well-behaved or *hüsn-i hal* and an unslandered name were quite significant in the Ottoman society.

The words were not only words in pre-modern societies and cultures. They possessed power of persuasion in both daily life and judicial procedures, in other words, Ottoman people had to be straight-out. They lived in a milieu in which the social values, norms, morals were strong and arbiter. Therefore, lying, perjuring and not being faithful to the promises were not easy because of self and social control.

At that stage, a new question occurred whether words of some people are more valuable than the others. Hence, the main purpose of this study is to exemplify where, how and in what ways the people related to each other. The different kind of documents such as testimony, proxy, suretyship and indicating lender-deptor relations in selected registers will be processed by SNA. Finally, the findings will be evaluated and discussed the limits of method.

Method

As in all historical investigations, I apply to descriptive method inevitably, but, at the same time, I will try to evaluate trust relationships by applications and concepts of SNA which is very rare in Ottoman studies. For this reason, I would like to introduce SNA, very concisely. SNA approach involves theoretical concepts, method, and analytical techniques to uncover the social relations that individuals and groups together and how relations and their structures influence or are influenced by social behavior, attitudes and knowledge. Actually, today, many disciplines see SNA as their own paradigm, but it has multidisciplinary nature. Indeed, firstly, mathematics

especially graph theory provided a substructure to SNA, computer sciences produced many devices, tools and software for structural analyzing. Social sciences, anthropology, psychology and especially sociology also generated important concepts and theories such as roles, positions and modes of relating.

SNA has been used to show route of epidemics, regional distribution of book selling via internet, friendships in a high school, dominance in apes and the terrorist cell patterns of El Qaida. Here, you see terrorist cells of El Qaida. CIA, especially followed couriers providing contact amongst terrorist cells to reach Usame bin Ladin.

It is quite popular in both natural sciences and humanities, the number of researches on analyzing sophisticated social, economic, cultural and psychological relations in the past and trying to understand by reconstructing them with the help of archival sources are still limited in Ottoman social history. Hence, different kind of documents such as testimony, proxy, suretyship and indicating lender-deptor relations in selected registers will be processed and analyzed by SNA.

Results

Results of my investigation over the limited documents can be summarized as follows:

Although its rules are not written, “preferring one’s close friends or relatives over to those who are likely to provide help” is a common attitude in interpersonal relationships. SNA theorists defined this attitude as homophily, which means love of the same in Greek and reminds an English proverb: “birds of a feather flock together”. It refers to the social situation of actors preferring to have social relations with others who are similar to themselves.

In the Ottoman society, some people are more influential than others. Answers to the question of ‘Who do people trust more in their close surroundings while carrying out their both economic and social relationships?’ point to the same people most of the time. Military officials, people with such titles as ağa, ayan, çelebi, hacı and those establishing close relationships with people as required by their jobs seem to be active in building social networks.

Discussion and Conclusion

Our archival resources have also some restrictions. For example, they don't contain whole people's social and economic relations, but the same limits rule almost all historical researches. Especially, as the social relations can change instantly, researchers should define time-space limits and collect more data as much as possible.

SNA can provide us new concepts to understand social structures. According to Mark Granovetter who is the pioneer network researcher, people sharing similar lives and habitus tend to be linked with strong relations. Ottoman people lived in their small worlds, but only weak ties make possible to reach rare sources, new opportunities and information. So, one who is linked to a large number or wide range people from different occupations or status, has more social capital. Hence, I think that the historians should focus on such persons.

Finally, giving a man who embarks on a scientific journey an uncompleted map is always better than nothing.